"תהילת נצח" – שלטי הנצחת המחתרות

בנוף העירוני של תל אביב־יפו

אבני מורשת
כתיבה
סיגל לנדסברג

אין כמו שלטים על העבר

בתקופת המאבק בשלטון המנדט הבריטי, התחוללו ברחובות תל אביב אירועים דרמטיים: מתקפות על תחנות משטרה, ביזת נשק, חיסולים, האזנות סתר, ייצור רימונים ותחמושת. פעילות בעלת אופי צבאי, כמו אימונים בנשק קל, ייצורו ואחסונו, התרחשה בסתר תחת בתי ספר, בתי כנסת, מרפאות ובתי מגורים, במרתפים ומאחורי קירות כפולים ודלתות מסתובבות.

הבולשת הבריטית רדפה את ארגוני המחתרת. ארגון ה'**הגנה**' תפש את עצמו, ארגון עממי להגנה עצמית, שאינו תלוי בשלטונות המנדט, אלא שלכן היה בלתי חוקי. עם זאת, ארגון ה'הגנה' היה כפוף למרות המוסדות הלאומיים/ציוניים, בשונה מהארגונים הפורשים – ה**אצ"ל** ו**הלח"י**. בשלהי ימי המנדט, מנה ארגון ה'הגנה' עשרות אלפי חברים. האצ"ל מנה אלפים בודדים והלח"י כמה מאות חברים.

מרגמה שיוצרה על ידי ההגנה
בסדנא חשאית מחוץ לת"א, 1948
צילום: אוסף התצלומים הלאומי, לשכת העיתונות

אין כמו שלטים על העבר

מרכז הרצל לחקר הציונות באוניברסיטת חיפה ועיריית תל אביב־יפו הוציאו לאור בימים אלו, שנת 2024, את הספר **"שלטים מספרים – הנצחת המחתרות בתל אביב־יפו"**. הספר הוא פרי מחקר של מעוז עזריהו ושרי ישראלי. מחקרם פורש את ההיסטוריה הפוליטית והמרחבית של מפעל הנצחת המחתרות בנוף העירוני בתל אביב, באמצעות שמות רחובות, מצבות זיכרון ושלטי הנצחה. החוקרים חושפים את מפעל ההנצחה, באמצעות סקירה וניתוח של החלטות העירייה, במהלך כהונתם של ראשי עירייה שונים, מישראל רוקח ועד שלמה להט. החלטות העירייה התקבלו בתגובה ללחצים שהפעילו הארגונים המייצגים את לוחמי המחתרות. ותיקי הארגונים ונציגיהם נלחמו ביניהם על מקומם בהיסטוריה באמצעות לוחיות זיכרון באתרי ההתרחשות בעיר. מטרתם הייתה להבטיח שהאירועים שהתרחשו שם לא יישכחו.

הספר מציג אוסף גדול של תצלומי שלטים בנוף העירוני, שמנגישים את ההיסטוריה לעוברי אורח חולפים אך אינו דן בפרשנות ההיסטורית שלהם או במהימנות הסיפור שהשלטים מספרים. העירייה, מסתבר, הקצתה את מספר השלטים שיותקנו, הציבה אותם וערכה טקסים להסרת הלוט, אך לא התערבה בניסוחם. את המסר ההיסטורי קבעו ותיקי המחתרות שהביאו את קולם האותנטי ואת השקפת עולמם.

חברי ארגון ההגנה עורכים אימון בתל אביב, מרץ 1948

צילום: זולטן קלוגר, אוסף התצלומים הלאומי, לע"מ

היריבות הפוליטית בין ותיקי המחתרות באה לביטוי במחלוקת סביב הייצוג היחסי של הארגונים. ארגון חברי האצ"ל וחברי הלח"י נאבקו על מקומם הראוי בזיכרון הציבורי, שזכה במהלך השנים להכרה בעזרת נציגים במועצת העיר. מנגד, ארגון חברי ה'הגנה', לא רק זעם על הלגיטימציה הרטרואקטיבית לפעילות האצ"ל והלח"י, אלא טען למצג שווא שיוויוני. נציגי ה'הגנה' דרשו שמספר האתרים/שלטים יבטא את המעמד הבכיר של הארגון לעומת האצ"ל והלח"י. בהתאמה, מרבית השלטים שמספרים את ספורה של ה'הגנה' מציינים שארגון ה'הגנה' היה התשתית ל"צבא המדינה שבדרך".

חברי האצ"ל מפטרלים בגבול יפו, 1948

צילום: בוריס כרמי,
אוסף מיתר, הספרייה הלאומית

סמל אצ"ל

סמל לח"י

סמל ה'הגנה'

בנוף הסמלים הישראלי, סמל ארגון ההגנה מהווה כיום חלק מסמל צה"ל ומוענק בסיכת מ"מ [מפקד מחלקה] לבוגרי קורס קצינים

אין כמו שלטים על העבר

השלטים ברחבי העיר אינם אחידים בעיצובם. עיצובם הוא תוצר של גלי שילוט בתקופות שונות ותחת ממשלי עירייה שונים. המשותף לדורות השונים של העיצוב הוא הצבת סמל הארגון המחתרתי לצד סמל עיריית תל אביב.

רשימה ארוכה של בתי ספר זכו לשלט הנצחה מטעם ארגון ה'הגנה'. דוגמא אופיינית: "שכן כאן בית ספר "הכרמל" שבשעות הערב שימש את ההגנה, צבא המדינה שבדרך – מקום אימונים בנשק קל, בשדאות, בטופוגרפיה, בעזרה ראשונה, בקשר, בהגנה עצמית ועוד. המקום שימש גם מחבוא לנשק (סליק)."

הימנית:
לוחית זיכרון של ה'הגנה', ביה"ס 'הכרמל',
רח' שפירא 21

השמאלית:
לוחית זיכרון של ה'הגנה', ביה"ס 'תלפיות',
רחוב העבודה 25

צילום השלטים: כפיר סיוון

בבית ספר 'החשמונאים' פעל שירות הקבלה של ההגנה. המתקבלים הושבעו בטקס מיוחד. נוסח השבועה המופיע בשלט התלוי על קיר, שימש בסיס לשבועה הצה"לית. השבועה הסתיימה במשפט:
"הנני נשבע להקדיש את כל כוחותי ואף להקריב את חיי להגנה ולמלחמה על עמי ועל מולדתי, על חרות ישראל ועל גאולת ציון"

מימין:
לוחית זיכרון
של ה'הגנה',
שירות קבלה,
רח' ורבורג 3-5
צילום: יוסף ליאור

משמאל:
לוחית זיכרון
של ה'הגנה'
רח' בני דן 36
צילום: כפיר סיוון

ב'סמינר הקיבוצים' למדו המורים שלימדו בבתי הספר. גם מוסד זה היה מגויס למאבק לעצמאות.

השלט מספר:
"כאן שכן סמינר הקיבוצים שהיה בסיס פעולות חיל השדה של ההגנה, צבא המדינה שבדרך"

בגן מאיר מוצב השלט שמוקדש לצריפי 'בית חינוך לילדי עובדים' ולבית הספר המקצועי 'מכס פיין'.
השלט מספר שתלמידי ביה"ס 'מכס פיין' נמנו עם עובדי תעשיית הנשק המחתרתית וייצרו רימונים וחלפים לכלי נשק.

גן מאיר תל אביב צילום: אבישי טייבר, פיקיוויקי, 2010

לוחית זיכרון של ה'הגנה', בית הספר המקצועי 'מכס פיין'
צילום: אבישי טייבר, 2016

אין כמו שלטים על העבר

השלט בבית הספר 'תחכמוני' מספר שהסליק במרתף בית הספר נתפס ב'שבת השחורה'. רפי קטרון בספרו 'ארץ ישראל הנסתרת – סיפורם של הסליקים' מציין שבבית הספר 'תחכמוני' היה מחסן חשוב שהוקם בתיאום עם שמש בית הספר. המחסן נבנה במרתף בית הספר וכלל אולם ששימש בית מלאכה.

ויקימדיה, 2010

חזית בית הספר תחכמוני, היום אולפנית בני־עקיבא,

לוחית זיכרון של ה'הגנה', בית הספר 'תחכמוני', רח' לילנבלום 7,

צילום: רועי קורמן

בחלקו הקדמי של הפרוזדור שהוביל אליו, סודר מחסן רהיטים שהסתיר דלת מסתובבת. הסליק הכיל כ־5 טונות של נשק ותחמושת עד שנפל לידי השלטון הבריטי.

משוריינים בריטים ברח' אלנבי בת"א, 1945

מקור: הארכיון הציוני המרכזי

תעשיית הנשק המחתרתית מונצחת באתרים רבים ברחבי העיר.

'מכון א' – השלט מספר שהמפעל לעיבוד עורות של לבקוביץ היה אחד ממפעלי התעשייה הצבאית, שייצר רימונים, פצצות מרגמה וחלקי תת מקלע 'סטן'.

'החנות' – מספר השלט, הייתה אחד ממפעלי התעשייה הצבאית של ההגנה, שייצר רכיבי רימונים, תחמושת וחלפים לתת מקלע 'סטן'. הוא נסגר לאחר שנתגלה לבריטים.
רפי קטרון, שחקר את הסליקים, מתאר ש'החנות' שכנה בקרבת בית הדר. היא התגלתה לבריטים לאחר שה'הגנה' חשפה מנהרה של האצ"ל שנחפרה במטרה לפוצץ את בית הדר, שבו ישבה מפקדה בריטית. ההגנה הזהירה את האצ"ל מביצוע, אלא שהאצ"ל הגיב במִלכּוד פתח המִנהרה. כשחזרו אנשי ה'הגנה' לסתום את הפתח, התפוצץ המטען והרג איש 'הגנה'.

לוחית זיכרון של ה'הגנה', 'מכון א',
המפעל לעיבוד עורות של לבקוביץ,
רח' הירקון 121

צילום: כפיר סיוון

עד שהבריטים הגיעו עם תגבורת, הצליחו העובדים להעלים חומר מחשיד לתוך הסליק ולהימלט מהגג לרחוב. בהמשך, נערך מבצע הצלה, שבמסגרתו נפרץ קיר משותף בין מרתף שבן לסליק, מה שאִפשר, באמצעות מעבר דרך קירות, לחלץ את תבולתו.

טירונית של ארגון ה'הגנה' מצטלמת עם נשקה האישי

צילום: זולטן קלוגר, מרץ 1948, אוסף התצלומים הלאומי, לע"מ

לוחית זיכרון של ה'הגנה', רח' השרון 10, "החנות"

צילום: יעל, 2012, ויקישיתוף

שני שלטים, של ה'הגנה' ושל האצ"ל, מספרים סיפור מורשת שונה מעט בנוגע לתוכנית לפוצץ באמצעות מנהרה, את בית הדר, שהיה מתקן צבאי בריטי. ארגון ה'הגנה' מספר על הצלחתו לצותת למרכז הקשר הבריטי במתקן ומנציח את חבר הארגון, שניסה להגן על הנכס ונהרג על ידי האצ"ל.

בית הדר, רח' הרכבת פינת שד' מנחם בגין

מקור: ספריית ויידנר, קיימברידג', 1946

<u>מימין:</u> לוחית זיכרון של ה'הגנה'

חיילים בריטים עורכים חיפוש נשק שהוחבא ע"י המחתרות היהודיות במרתף של בית הדר בתל אביב, יוני 1947

צילום: הנס פין, יוני 1947, אוסף התצלומים הלאומי, לע"מ

חיילים בריטים אוכפים עוצר בתל אביב בשנות 1940,

צילום: חיים פיין, אוסף עמנואל הרוסי, הספרייה הלאומית

השלט של האצ"ל מספר על חפירת המנהרה ועל הפרעה מצד ה'הגנה' להשלמת המשימה.

לוחית זיכרון של האצ"ל, הבית בו חפרו מנהרה לכיוון בית הדר, רח' השפלה 1

צילום: כפיר סיוון

בית שטראוס נבנה ב־1928 בסמוך לבית החולים 'הדסה' ברחוב בלפור. 'בית הבריאות' יועד בעיקר לספק שירותים לילדים: תחנת טיפת חלב, מעון לתינוקות לאימהות עובדות, מרפאת שיניים לתלמידי בתי הספר, בית ספר לילדים חרשים־אילמים ועוד. עיתון 'דבר', מ־19 באוגוסט 1931 מתאר את בית שטראוס: "עגלות תינוקות בסוכה ליד המבוא משעות הבוקר המוקדמות. ילדים בני גילים שונים מכל חלקי העיר הפונים הנה – עדות נאמנה המה כי אכן מבצר ילדים הוא זה".

לוחית זיכרון של ה'הגנה',
בית שטראוס, רח' בלפור 14
צילום: כפיר סיוון

בית שטראוס, 'בית הבריאות' של תל אביב, שימש כבסיס אימונים ומחבוא נשק (סליק)
צילום: פרויקט תל אביב, 2024

שלטי מורשת של האצ"ל והלח"י

בשנות המדינה הראשונות, בעוד העירייה מקדמת הנצחה של מורשת ההגנה בנוף העירוני, ותיקי האצ"ל פעלו ללא תמיכה להנצחת חלקם בכיבוש יפו. במסגרת חגיגות חמש שנים לכיבוש יפו, הותקן לוח זיכרון על מגדל השעון ביפו, ללא אישור מהעירייה.

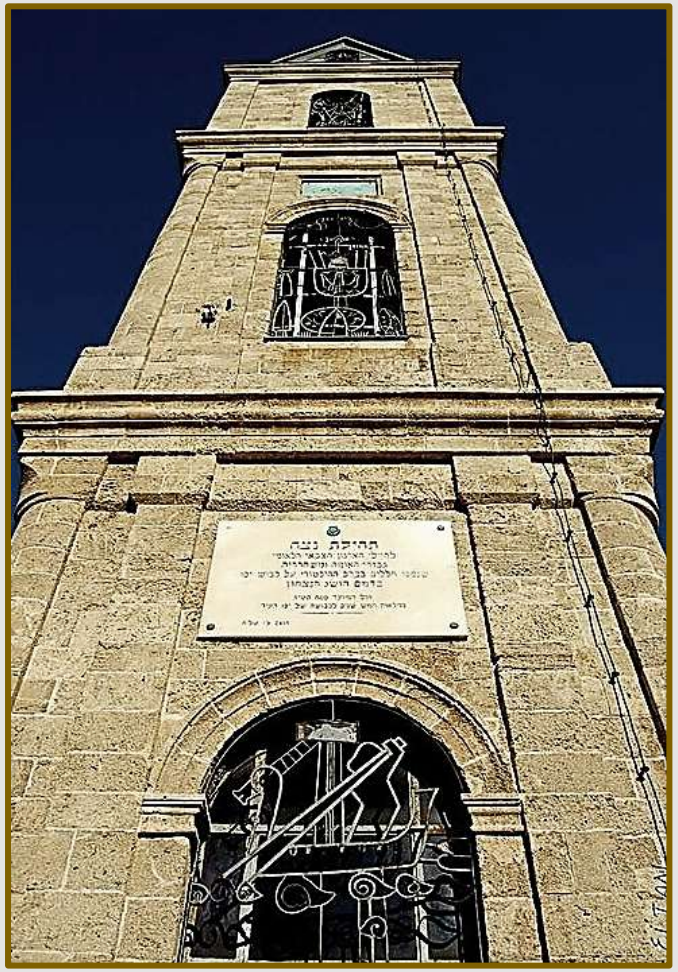
צילום: בורים סגוב, לשכת העיתונות הלאומית

חברי האצ"ל בעמדות בגבול יפו, 1948

לוחית זיכרון של האצ"ל, מגדל השעון ביפו

צילום: מעוז עזריהו

צילום: יהודית גרעין כל, פיקיוויקי

מגדל השעון ביפו, 2008, השלט מעל החלון התחתון

כעבור כמה עשורים, ראש העירייה שלמה להט, שקיבל באהדה את בקשות שלושת הארגונים להציב שלטי זיכרון, ראה בכך מחוָה של פיוס. בדברים שנשא בינואר 1989 בטקס הסרת הלוט מעל שלטי האצ"ל והלח"י, ציין שעבור הנוער שגדל היום בארץ, היריבות בין המחתרות היא הערת שוליים לא חשובה בתולדות המדינה. להט סימן את עתידו של הזיכרון באמצעות התובנה שאת היריבות הפוליטית שוותיקי המחתרות מסרבים לשכוח, הדור הצעיר לא יכול לזכור.

לדברי להט "השלטים יספרו לדורות הבאים את סיפורי הגבורה, הלחימה, הסבל והקורבן של דור שלם של חולמים ולוחמים שהתנדבו מכיוונים שונים למען מטרה אחת."

שלמה להט, ראש עיריית תל אביב, 1978,
אוסף דן הדני, הספרייה הלאומית

אין כמו שלטים על העבר

שלטי מורשת האצ"ל מנציחים את הלוחמים וגם מספרים על שיטות השגת התחמושת, ייצורה ואִחסונה במִסתור, על נשק שנבזז בפשיטה על תחנת משטרה ועל מטעני חבלה מתוצרת עצמית שמוסווים בכדי חלב וגם בבתי כנסת.

לוחית זיכרון של האצ"ל, תחנת משטרה בריטית, רח' לוינסקי 79

צילום: בפיר סיוון

צילום: בפיר סיוון

לוחית זיכרון של האצ"ל, בית מלאכה לאמל"ח, רח' פיירברג 34

מקור: מכון ז'בוטינסקי בישראל

לוחמי האצ"ל בשעת שיעור נשק בשכונת התקווה, 1947

אין כמו שלטים על העבר

בבית הכנסת הגדול ברח' אלנבי, הסתיר הלח"י נשק, ובמרפאה כירורגית של פרופ' מרקוס מצאו מקלט לוחמי הלח"י.

גלויה של האחים אליהו שנות 1930, פיקיוויקי

בית הכנסת הגדול
ברחוב אלנבי בת"א,

<u>ימנית:</u> לוחית זיכרון של הלח"י,
ביה"כ הגדול, אלנבי 110 צילום:
כפיר סיוון

<u>שמאלית:</u> לוחית זיכרון של הלח"י,
מרפאת פרופ' מקס מרקוס,
רח' שטראוס 3, צילום: כפיר סיוון

שלטי הזיכרון, שתושבי העיר, עוברי האורח, חולפים על פניהם, הם, לפי עורכי המחקר, פעולת מנע נגד השִכחה.
לצד זה, הפרשנות ההיסטורית, האידיאולוגית, והמוסרית להתרחשויות המונצחות, ביניהן מעשי גבורה והקרבה, חשופים לעולם ערכי של דורות, שלא חוו את אותה מציאות היסטורית, שהולידה את דור המחתרות.
במובן זה, דרושה 'אזהרת טריגר' לאֵם עברייה החולפת על פני השלט בגן מאיר, שמנציח את תלמידי בית הספר המקצועי 'מכס פיין', שהיו עובדי תעשיית הנשק המחתרתית ועסקו בייצור רימונים וחלקי חילוף לכלי נשק, במחבוא.

גן מאיר, 2017
צילום: יעקב, ויקישיתוף

מקורות:

- מעוז עזריהו ושרי ישראלי: **שלטים מספרים – הנצחת המחתרות בתל אביב־יפו**, מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה ועיריית תל אביב־יפו, 2024
- רפי קטרון, **ארץ ישראל הנסתרת, סיפורם של הסליקים ותולדותיהם**, הוצאת ספרים אריאל, ירושלים, 2019

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [07/2024]

כתיבה: סיגל לנדסברג

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת